

niin vaikea puhua?

Anna Rastas

Kun ihminen on sijoittunut henkilökohtaisten rasismien kokemusten myötä kulttuuriseen marginaaliin, tietyt asiat näyttävät toisin kuin niille, jotka omassa arjessaan eivät joudu pohtimaan rasismien kysymyksiä. ”Olen paljon tietoisempi ja vakavampi, ehkä myös surullisempi, ja yksinäinen kokemusteni kanssa”, vastaa eräs rasismia kohdannut nuori nainen kysymykseen siitä, miten hänen elämänsä on eronnut muiden hänen ikäistensä suomalaisten lasten ja nuorten elämästä.

Tutkiessani rasismien erilaisia ilmenemismuotoja lasten ja nuorten parissa olen joutunut toteamaan, että rasismia kohdanneiden lasten ja nuorten on vaikea puhua omista rasismien kokemuksistaan. Jo lasten ja nuorten hyvinvoinnille olisi tärkeää, että he voisivat ilmaista ja käsitellä negatiivisia kokemuksiaan. Rasismien vastustaminen edellyttäisi paitsi tilaisuuksia tuoda julki omia kokemuksia, myös mahdollisuuksia vallitsevien määrittely- ja ajattelutapojen kyseenalaistamiseen.

Artikkelini käsittelee rasismista puhumisen ja rasismien kokemusten jakamisen sosiaalisia ja kulttuurisia reunaehtoja suomalaisten lasten ja nuorten arjessa. Erittelen näitä tuomalla esiin eroja ja yhtäläisyyksiä tyttöjen ja poikien sekä toisaalta lasten, nuorten ja nuorten aikuisten tavoissa merkityksellistä omia kokemuksiaan. Samalla tarkastelen puhumisen esteitä erilaisissa lasten ja nuorten toimintaympäristöissä: kotona, ystävien ja

ikätovereiden kanssa sekä koulussa ja muissa julkisissa tiloissa. Artikkelin loppuksi rakennan kuvan sellaisista olosuhteista, joissa haastattelemanuoret ovat kyenneet jakamaan rasismien kokemuksiaan ja joissa vallitsevien ajattelutapojen kyseenalaistaminen ja vastustaminen voi olla mahdollista.

Analyysini perustuu 22 lapsen, nuoren ja nuoren aikuisen haastatteluun vuosilta 2000–2001.¹ Heistä jokainen identifioi itsensä (ainakin) suomalaiseksi, he pitävät suomalaista kulttuuria omana kulttuurinaan ja ovat yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta Suomen kansalaisia. Heidän joukossaan on kuusi ulkomailta adoptoitua lasta tai nuorta, muilla haastatelluilla toinen biologisista vanhemmista on taustoiltaan ulkomaalainen ja toinen suomalainen. Haastatelluilla on siteitä yhteensä kolmeentoista eri maahan Aasiassa, Afrikassa, Euroopassa, Etelä-Amerikassa ja Lähi-idässä.

Mielestäni olennainen kysymys on, miten vallitsevat tavat määrittävät rasismia ja puhua siitä suhteutuvat rasismia kokeneiden ihmisten kokemuksiin ja heidän toimintaansa. Lapset ja nuoret ammentavat välineitä kokemustensa käsitteellistämiseen, jäsentämiseen ja ymmärtämiseen heille saatavilla olevista ”sosiaalisista tarinavarannoista”. Vallitsevat puhettavat muodostavat kulttuurisen tulkintaresursin, eräänlaisen ”tarinatavaratalon”, josta myös rasismien uhrin hakevat välineitä, mallitarinoita ja sanoja ja niihin kiinnittyviä merkityksiä puhuessaan kokemuksistaan.² (Hänninen 2000, 50–52.) Ne raamittavat myös kulttuurisessa marginaalissa elävien ihmisten tapaa jäsentää omia kokemuksiaan ja voivat samalla rajoittaa mahdollisuuksia puhua niistä. Seuraavassa luvussa selvitan, miten rasismista puhumisen vaikeus ilmenee aineistossani ja mitä tarkoitan rasismilla tässä tutkimuksessa.

Moni-ilmeinen rasismi

Rasismien kokemuksista puhumisen vaikeus ilmeni jo etsiessäni haastateltavia tutkimukseeni. Lasten haastattelemisen heitä selvästi ahdistavasta aiheesta alkoi tuntua eettisesti niin arveluttavalta, että päätin luopua pienten lasten haastatteluista. Tässä käyttämäni lasten arkea käsittelevät kuvaukset ovatkin etupäässä nuorten ja nuorten aikuisten kertomuksia heidän lapsuudestaan. Nuorten ja aikuisten kertomusten varaan rakennettu lapsi-

näkökulma on erilainen kuin sellainen, joka pohjautuisi lasten kertomuksille (vrt. Lahikainen ym. 2003, 84). Katson kuitenkin, että yhdessä muun lasten arkea käsittelevän aineistoni kanssa myös nuorten kertomukset heidän omista lapsuuden kokemuksistaan mahdollistavat lasten arjen ja kokemusmaailman tarkastelun.³

Haastatteluista kieltäytyneet nuoret vetosivat usein aiheen arkaluontoisuuteen, siihen, että heidän kokemuksensa ovat liian kipeitä ja henkilökohtaisia jaettaviksi. Jotkut harkitsivat osallistumistaan jopa kuukausia. Yrittäessäni lähestyä alaikäisiä nuoria heidän vanhempiansa välityksellä, monet vanhemmat totesivat, etteivät he usko lastensa haluavan puhua vieraille ihmiselle asioista, joista nämä eivät halua puhua kotonakaan.

Rasismia esimerkiksi ihonvärinsä vuoksi kokemaan joutunut voi perustellusti olettaa, etten minä, ”valkoiseksi” kategorisoitu suomalainen, ole kokenut rasismia enkä näin ollen pysty ymmärtämään hänen kokemuksiaan. Tämä voi rajoittaa paitsi haastateltavien löytymistä myös sitä, mitä ihmiset haluavat haastattelutilanteessa kertoa kokemuksistaan (Dunbar ym. 2002; Rastas 2002a). Haastateltavien löytymistä ja keskustelua haastattelutilanteissa kuitenkin edesauttoi se, että kerroin ihmisille tutkimukseni henkilökohtaisista ja poliittisista ulottuvuuksista – kokemuksistani kahden ulkomailta adoptoidun lapsen äitinä ja osallistumisestani antirasistiseen toimintaan. Useimmat haastateltaviksi suostuneet sanoivat osallistumisensa syyksi sen, että he toivoivat tutkimukseni osaltaan lisäävän keskustelua rasismista ja suomalaisesta asenneilmastosta. Moni nuori perusteli osallistumisensa myös mahdollisuutena puhua aiemmin vaietuista asioista.

Ehkä se et pääsee tavallaan itekin miettiin niitä aikoja, ja niitä asioita enemmän. Sitä yrittää vaan jotenkin haudata ne, vaikka ne on esillä. Mut sä et halua miettii niitä, sä et haluu myöntää sitä, että vaikka sä koet ittes vaikka kuin suomalaiseks, et nyt mä oon tätä ja mä väännän Helsingin slangia tässä näin ja kaikkee, niin sä et oo kaikkien mielestä samanlainen. Se on oikeestaan mielenkiintosta. (N 27 v.)⁴

Haastateltavaksi ryhtyneet ovat siis henkilöitä, jotka ovat suostuneet jakamaan kokemuksiaan, mutta niistä puhumisen vaikeus ilmenee monin tavoin haastatteluissakin. Nuorimmilla haastateltavilla se käy ilmi esimerkiksi

”Emmä muista” -vastauksina ja hämmennyneisyytenä, kun yritän tuoda tiettyjä teemoja keskusteluun.⁵ Nauhoitettuja haastatteluja puhtaaksikirjoittaessani huomioni kiinnittyi siihen, miten haastateltavien puhe usein hiljeni tai häipyi kuulumattomiin rasismien kokemuksista kerrottaessa. Puhtaaksikirjoitetuissa haastatteluissa hiljaa puhumisen merkit reunustavat usein kertomuksia, jotka käsittelevät rasistisen väkivallan, nimittelyn, syrjinnän tai seksuaalisen häirinnän kokemuksia. Monet nuoret totesivat suoraan, ettei aihetta ole helppo jakaa muiden kanssa. Haastattelut kertovat, että rasismien kokemuksista puhuminen on harvinaista paitsi koulussa ja muiden nuorten parissa myös kotona.

Haastattelurunkoon sisältyy suoria kysymyksiä rasismista puhumisesta ja rasismien kokemusten jakamisesta. Näihin annetut vastaukset kertovat, miten lapset ja nuoret itse selittävät ja perustelevat rasismista puhumisen vaikeutta. Ikä on tärkeä tekijä siinä, miten rasismien kokemuksia jäsennetään. Pienet lapset eivät puhu kokemuksistaan rasismina jo siitä syystä, että rasismi on heille käsitteenä vieras. Lapsuuden kokemuksista saatetaan puhua rasismina vasta myöhemmin, nuoruusiässä ja aikuisina. Jotkut nuoret toteavat, ettei rasismi juurikaan kosketa heidän elämäänsä tai että se on asia, joka on ollut ongelma lapsena mutta josta he ovat selviytyneet ikään kuin voittajina. Toisille rasismi on ”koko ajan ja kaikkialla”, muistoina vuosien koulukiusaamisesta, pettymyksinä ihmissuhteisiin, kokemuksina syrjinnästä ja poissulkemisista sekä jatkuvana tietoisuutena siitä, että hänet nähdään ja häntä kohdellaan toisin kuin muita. Yksilöiden kokemukset, tieto ja suhtautuminen rasismiin ovat sidoksissa ennen kaikkea siihen, miten he itse ovat asemoituneet rasismien tuottamiin kategorioihin ja hierarkioihin. Rasismien kokemukset ovat todennäköisimpiä niillä, jotka esimerkiksi ihonväritään poikkeavat selvästi valtaväestöstä, mutta toisaalta myös vaalea ja sinisilmäinen voi tiettyissä tilanteissa kuulla olevansa ”neekeri” tai saada kehotuksia ”Mee takas sinne...”. Yksilön kehon ominaisuuksilla on merkityksensä siinä, millaisena ympäristö hänet näkee. Ihonväri ei kuitenkaan riitä selittämään yksilöiden välisiä eroja siinä, millaisia rasismien kokemuksia heillä on, saati sitä miten eri tavoin he merkityksellistävät kokemuksiaan ja puhuvat niistä (ks. Rastas 2002b).

Erot tavoissa puhua rasismista näkyvät vastauksissa kysymykseen ”oletko kokenut rasismia?”. Erilaisuutensa vuoksi koulukiusatut ja ”Neekerit!” -huutoja kadulla kuulemaan joutuneet saattavat vastata tuohon kysymykseen ”Enpä oikeastaan” tai ”Oon, mutta en niin vakavaa, että oisin jääny jälkeen päin suremaan sitä”. Vaikka nuorten kertomuksista rakentuu suuri joukko erilaisia negatiivisen erottelun ja syrjinnän, kiusaamisen ja häirinnän, jopa väkivallan tai sen uhan kokemuksia, harva nimeää nuo kokemuksensa suoraan rasismiksi. En näin ollen rajoita tarkastelua vain niihin kertomuksiin, joissa haastattelemanuoret toteavat joutuneensa rasismin uhreiksi tai kutsuvat asioita rasismiksi. Esimerkiksi tietoisuutta siitä, että oma asema työmarkkinoilla voi olla huonompi kuin muiden ikätoverien tai että skinheadien olemassaolo rajoittaa liikkumista, ei välttämättä nimetä henkilökohtaiseksi rasismin kokemukseksi.

Paitsi arkipuheessa myös tutkimusteksteissä käsite rasismi saa monia eri määritelmiä (Miles 1994; Wade 2002; Solomos & Back 1996). Arkipuheessa sanalla viitataan useimmiten syrjintään, häirintään tai avoimeen väkivaltaan. Tutkimuksessa sillä on viitattu niin ideologioihin, näkemyksiin ihmisrotujen olemassaolosta ja eriarvoisuudesta, kuin erilaisiin yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja niiden eriarvoistaviin seurauksiin. Rasismin erilaisina ilmenemismuotoina on tutkittu myös toiseutta tuottavia ja jotkut ihmiset poissulkevia sekä eroja eri tavoin luonnollistavia ja olemuksellistavia, essentialisoivia, ajatusmalleja ja puhetapoja.⁶ Erityisesti kulttuuritutkimuksen alueella on näin korostettu rasismin diskursiivista luonnetta (Barker 2000; Gilroy 2000; Hall 1999).

Käsite rasismi on kaikessa monimerkityksisyydessään osoittautunut analyyttisenä välineenä ongelmalliseksi (ks. Miles 1994; Solomos & Back 1996). Eri määritelmien mukaan rasismiksi voidaan nimetä hyvin monenlaiset eron tekemisen tavat, perustelut ja niiden seuraukset, tai vastaavasti kiistää näiden kytkeytyminen rasismiin. Tutkimuskirjallisuudessa käsitteen on yhä yleisemmin korvannut termi rodullistaminen. Sillä viitataan niihin prosesseihin, joissa ihmisiä kategorisoidaan ”ensi sijassa (oletettujen) synnynnäisten ja/tai biologisten (tavallisesti ilmiasun) tunto-merkkien perusteella” (Miles 1994, 110), ja joissa näihin kategorioihin liitetään historiallisesti ja kulttuurisesti erityisiä merkityksiä. Rodullistamisen

tuottamat kategoriat, niihin liitettävät merkitykset ja niiden keskinäiset hierarkiat eivät ole muuttumattomia, mutta ne muuttuvat hitaasti. Esimerkiksi se, ketkä ovat ”mustia” tai ”valkoisia”, vaihtelee ajan ja paikan mukaan, samoin kuin ne merkitykset, joita ”mustiin” tai ”valkoisiin” liitetään. Erottelu ”mustiin” ja ”valkoisiin” ei ole kuitenkaan hävinnyt. Eron kiinnittäminen ruumiiseen tekee siitä vaikeasti kiistettävän, ja siksi ”rodun” diskurssi on ollut erityisen otollinen vallankäytön väline. Kiinnittämällä huomio rodullistamisprosesseihin, tapoihin tuottaa ja uusintaa ”rodun” diskurssia, voidaan tarkastella myös niitä valtasuhteita, joissa rasismi mahdollistuu. Käytän tässä rasismia eräänlaisena laajana yläkäsitteenä. Monissa haastateltavien kertomuksissa heidän kielteisillä kokemuksilla näyttäisi olevan yhteys heidän ”erilaisuuteensa”, ja tarkastelen kaikkia näitä kertomuksia kertomuksina siitä, miten rasismi voi vaikuttaa haastateltavieni nuorten arjessa.⁷ Rodullistamisella taas viitataan niihin prosesseihin, joissa edellä kuvatun kaltaista erilaisuutta ja eriarvoisuutta tuotetaan, joissa ”rodun” diskurssi toimii erottelun ja merkityksellistämisen välineenä, ja joissa sitä samalla tuotetaan ja uusinnetaan.

Yksin

Useimmat haastateltavat viittaavat menneeseen aikaan silloin, kun he kertovat rasismista puhumisen vaikeudesta. He muistelevat lapsuuttaan tai murrosikänsä ja sitä, että muut lapset ovat nimitelleet, kiusanneet, syrjineet ja eristäneet heitä ja jopa harjoittaneet fyysistä väkivaltaa. Niin pojat kuin tytötkin esittävät itsensä näissä muisteluissa poikkeuksetta sankarina silloin, kun he lapsina olivat kyenneet vastustamaan kiusaajiaan. He kertovat yleensä tapahtumista, joissa he olivat rasismia kohdatessaan puolustautuneet joko sanallisesti tai fyysisesti. Poikien ja tyttöjen maailmat näyttävät kuitenkin erilaisina niissä kertomuksissa, joissa he eivät olleet kyenneet puolustautumaan.⁸

(...) ei kukaan halunnu mennä mun kanssa. Tavallaan et vaikka sul oli kaveria, mut sit sullei kuitenkaan ollu, niissä tositilanteissa. Kukaan ei

halunnukkaan sua jakaan niitä asioita, eikä kukaan halunnukaan olla sun kanssa missään tekemisissä. Et sitte se tuli, et sä sit jäit aina yksin. (N 23 v.)

Tyttöjen ja nuorten naisten kertomuksissa toistuu vahvana yksinäisyyden teema. Erään nuoren naisen (26 v) sanoin: ”Yksinäisyys on se killeri, ei itse kokemus”. Poikien kertomuksissa sen sijaan korostuu tarve selviytyä ja puolustautua. Pojat haluavat – tai heidän ikään kuin täytyy – vielä aikuiseinkin perustella kykenemättömyytensä puolustautua kiusaajilta. He tekevät sen useimmiten vetoamalla ikäeroon tai kokoeroon.

Sillon jossain kouluiässä, ennen kouluikää ehkä (...) mä olin aika paljon liikenteessä, puistossa, niin kyl ne vanhemmat, selvästi vanhemmat kundit otti siitä välillä puheeks ja heitti jonkun tyhmän jutun. Mä muistan et tää kysely kyl tais olla kanssa, et ihan pienenä mä en jaksanu sitä, tai oikeestaan sitä et mä oon erilainen. Et antakaa mun olla rauhassa, ja en jaksa vastata kysymyksiin ja muihin. (M 28 v.)

Mä muistan, mä olin kymmenen vuotias kun mä kolmen suomalaisen kaverini kanssa olin pelaan jääkiekkoa joskus seittemän aikaan yöllä, oli pimeetä, niin siellä oli semmonen joukko skinheadeja, tai semmosia skinna-reita, jotka sitten seuras niinku pitkän aikaa meitä tonne parkkipaikalle. Mä olin kymmenen vuotias ja ne oli jotain 18-vuotiaita. Ne hakkas mut aika pahasti jääkiekkomailoilla ja silleen, ja potki mahaan ja kaikkee. Se ois niinkun ehkä kaikista vaikutusvaltais in tapahtuma. Kymmenenvuotiaana, ei sitä hirveesti aattele että semmonen on mahdollista, silloin kun ei ees ymmärtäny että minkä takia. (M 16 v.)

Puhuessaan ikätovereista, jolloin ikä- tai kokoeroon viittaaminen on vaikeampaa, pojat usein selittävät tapahtumat sellaisina poikien maailmaan kuuluvina tilanteina, joihin ei ikään kuin sisälly rasismista puolustautumisen vaatimusta.

M (17 v): Joskus pienempänä harmitti. Kyllä sillai tottunu, tai ei kiinnitä kauheesti huomiota. Jos joku nimittelee mua, niin helpompi se on nimellä jollain tommosella ((miettii hetken)) ulkomaalaistyyllillä ku jollain ((miettii hetken)) millä nimittelis suomalaista.

- H: Eli sua on nimitelty tavallaan, niinku sä itsekin sanoit että tietyssä iässä aina on sitä semmosta kiusaamista ja jengiytymistä niin...
- M: Niin, ei oo nimitelty sen takia että mä oon ulkomaalainen vaan että ois muutenkin nimitelty.
- H: Mut sua on nimitelty sitten vissiin eri nimillä kuin toisia, vai?
- M: No, joku neekeri vaikka.
- H: Et suakin on nimitelty neekeriksi?
- M: Joo. On. Se on ((hymähtelee, mikä viitannee myös siihen, että H on vaaleaihoinen))
- H: No mites, tuleeks muita mieleen, ählämi ((minkä haastateltava kertonut aiemmin haastattelun aikana)) ja neekeri ja tämmösiä?
- M: Ei.
- H: No milläs muita sitten nimitellään?
- M: No joku ((miettii hetken)) homo.

Rasismien läsnäolon tai vaikutuksen kieltäminen voi toimia yhtenä rasismista selviytymisen strategiana. Huolimatta poikien ja miesten puheessa korostuvasta puolustautumisen pakosta ja selviytymisen eetoksesta, pienen lapsen yksinäisyys välittyy myös heidän kertomuksissaan. Esimerkiksi 10-vuotias poika toteaa haastattelun alussa: ”Mä osaan itte puolustaa!”. Haastattelun kuluessa hän kuitenkin kertoo, että ”jos mua haukkuu paljon niin mä itken”, ja ”et sillo ku ne haukkuu niin mä itkin koko kouluajan ja sit ne alko vähän ...” (lauseen lopussa ääni hiljenee niin, ettei siitä saa enää selvää).

Lapsi voi joskus olla sankaritoimija, joka vastustaa häneen kohdistuvaa rasismia, mutta loppujen lopuksi lapsen mahdollisuudet vastustaa rasismia näyttäytyvät haastatteluissa hyvin vähäisinä. Lapsi kohtaa rasismia yksin, eikä hänellä ole rasismien vastustamiseen tarvittavaa valtaa suhteessa muihin. Lapsen vallan puute tuli esiin myös kysyessäni, miten haastateltavat itse neuvoisivat kiusattuja lapsia ja näiden läheisiä aikuisia. Aikuisten pitäisi toimia ”... koska kuitenkin äiti ja isä tai opettaja niin voi tehdä sille jotain. Niillä on valtaa siihen ja ne pystyy tekeen.” (M 21 v.)

Uhrin jääminen yksin lisää ongelman henkilökohtaisuutta. Ongelman mieltäminen henkilökohtaiseksi asettaa helposti yksilölle vaatimuksen

myös selviytyä siitä itse, yksin. Jos tuo vaatimus näyttäytyy ylivoimaisena, lapsi on helposti tilanteessa, jossa hän ei rohkene puhua ongelmastaan.

Että edes kotona saisi olla rauhassa

Kodin toivoisi olevan se turvallinen ympäristö, jossa myös ikävät asiat voidaan jakaa, paikka, jossa ei tarvitse selviytyä yksin. Monet nuoret kertovat kuitenkin, etteivät he ole halunneet jakaa rasismien kokemuksiaan vanhempiensa kanssa. Kysyessäni, miksi nuoret eivät puhu näistä asioista vanhempiensa kanssa, moni alkaa puhua kokemuksistaan vähättelevään sävyyn.

En sano vanhemmille mitään kun ei oo tapahtunu mitään suurta ja kertomisen arvoista. (...) En ole puhunut näistä asioista heidän kaa, turhaan huolestuvat. Mut jos tulee vakavia niin kerron varmasti. (N 15 v.)

Asiat ovat pieniä tai mitättömiä aina suhteessa johonkin. Useimmiten nuoret vähättelivät kokemuksiaan toteamalla, että muut, esimerkiksi afrikkalaiset tai somalit, pakolaiset tai romanit, joutuvat kohtaamaan paljon enemmän rasismia kuin puhuja itse. He saattoivat myös todeta selviyneensä vähällä, koska eivät ole joutuneet rasistisen väkivallan uhriksi. Esimerkiksi eräs 16-vuotias poika on kuullut kadulla kulkiessaan neekerihuutoja ventovierailta, joutunut lapsena rasistisen väkivallan uhriksi ja usein tulkitsee kaupoissa asioidessaan myyjien katseet epäluuloisiksi. Hän kuitenkin vähättelee kokemuksiaan suhteuttamalla ne kuuden miljoonan juutalaisen kärsimyksiin.

M (16 v): (...) kun mun äiti aina ylireagoi kumminkin. ((Matkien äitiään:)) ”Joo, soitetaan tänne ja tänne ja.” Et jos joka kerta sanoo, kun menee kauppaan, et joku tuijottaa niin siitähän tulee jo jokapäiväistä, pitää koko ajan, et tulee vaan masentava olo perheen elämään.

H: Et sä tavallaan ajattelet et sä vähän haluat suojata vanhempiaikin?

M: En mä suojata, et onhan mun isä kokenu varmaan paljon pahempiaikin kun mä. Näähän on ihan mitättömiä siihen verrattuna mitä ihmiset on historiassa menny läpi rasististen liikkeiden vuoksi, esimerkiks

kuus miljoonaa juutalaista on tapettu ja näin, et loppujen lopuks nää siihen verrattuna, niin näistä selviää. Et puolen tunnin jälkeen, neljänkymmenen viiden minuutin jälkeen, tunnin jälkeen, päivän jälkeen, et sen jälkeen ei sitä jää siihen asiaan. Ja sit jos seuraavaan kauppaan menee, ihmiset voi olla todella ystävällisiä. Se kaikki riippuu. Et tietysti joka paikassa on muutamia junttimaisia idiootteja.

Se, että vain todella pahat asiat määritellään rasismiksi, mahdollistaa omien kokemusten vähättelyn ja mitätöimisen. Samalla se myös tukahduttaa oikeuden puhua kokemuksista, jotka nuori kuitenkin tietää itselleen merkityksellisiksi. Rasismin mieltäminen henkilökohtaiseksi, vain yksilön omaksi ongelmaksi, voi rajoittaa kokemusten jakamista myös vanhempien kanssa. Omilla ongelmilla ei haluta turhaan huolestuttaa vanhempia. Jos ympäristö tai yksilö itse esittää asiat merkityksettöminä tai vähäpätöisinä, seurauksena on helposti ”Älä välitä” -ajattelutapa, joka ei kannusta kokemusten käsittelyyn. Toisaalta lapset eivät myöskään näytä uskovan siihen, että vanhemmat voisivat omilla interventioillaan ratkaista esimerkiksi koulukiusaamisen ongelmia. Lapsi tahtoi ikävien tapahtumien vain loppuvan. Hän pelkää vanhempien väliintulojen pitkittävän asioita tai tekevän ne vielä pahemmiksi.

Kun nuoret aikuiset muistelevat lapsuuden kokemuksiaan, heidän kertomuksissaan on läsnä samoja teemoja kuin nuorten ja lasten puheessa. Seuraavissa yhdestä haastattelusta poimituissa otteissa nuori nainen (27 v) kertoo lapsuudenkokemuksistaan:

Siis mä en ois ainakaan halunnu et se ois puuttunu. Siis se ois ollu ihan hirveetä jos se ois tullu jonnekin, siis se ois kaksinkertaistanu koko jutun (...) Niinku vanhemmille, en mä tiedä, et ei sais liikaa sillai. Et mäkin muistan lapsena, et mä en halunnu satuttaa äitiä, et se tietäis miten mä kärsin kaikista. Ja sit jos näkee et äiti näkee, et mä oon masentunu ja kaikkee, niin se rupes liikaa et ”no mikä nyt, no mikä nyt?” Et ”Onks joku kiusannu sua... ja mitä nyt ... ja pistä takasin ... meet vaan”. Siis just tätä mitä mä sanoin sulle. Et sitä vaan kaipas et mielummin vaan ois ottanu syliin tai jotain. Et ois ollu ihan hiljaa. Et ei liikaa sitä vatvomista koska ei se asia miksikään

siitä mene. Ehkä sitä et ymmärtää. (...) Et se ei tajunnu sitä, et ei sinne mennä vaan et ”Moi mä oon ((sanoo nimensä)) et, juttele nyt mun kaa, oo mun kaa.” (...) Mä tiedän siis et äiti on koko ajan tarkottanu hyvää. Mut se oli oikeestaan aika raskasta, ku ei sitä loppupelis tullu kuitenkaan kerrotuu kaikkee sitä ((ääni hiljenee niin, ettei yksittäisistä sanoista tahdo saada selvää)) hirveetä. Niin et se ois neuvonu. Et totta kai niinku kysellä voi, mut siinä vaiheessa kun huomaa, et toinen ei enää halua puhuu niin... (...) et toisaalta, et sit se sano sille rehtorille aika kovastikin. Ku sielt tuli jo, että tullaan poliisivoimin suunnilleen ((naurahtaa)) hakemaan tyttö kouluun, kun mä en enää ((ääni hiljenee taas)) suostunu meneen, niin sit äiti sano vaan et joo, että ei semmosta voi tehdä et ((nauraen)) sori. (N 27 v)

Puhuja kertoo, miten hän lapsena ei halunnut huolestuttaa äitiään ja miten hän ei uskonut siihen, että äiti olisi voinut vaikuttaa kiusaamisen loppumiseen. Päinvastoin, hän oli pelännyt äidin toiminnan pahentavan tilannetta. Lapsi haluaisi kodin olevan myös paikka, jossa häneltä ei vaadita ylivoimaisia suorituksia. Lapsen näkökulmasta puolustautumisvaatimukset ja ”Meet vaan sinne muitten sekaan” -kehotukset ovat ylivoimaisia toteutettaviksi. Mutta nyt, aikuisena, äidin tietoisuus siitä, mitä lapsen arjessa tapahtuu, esitetään kuitenkin tärkeänä lapsen hyvinvointiin liittyvänä kysymyksenä. Kun äidille ei tullut kerrottua ”kaikkee sitä hirveetä”, äiti ei osannut lohduttaa eikä neuvoa. Vanhempien auttamisyriytyksiä ja asioihin puuttumista muistellaan tässä, kuten muissakin haastatteluissa, arvostaen tai vähintäänkin ymmärryksellä.

Rasismien kokemusten jakamista kotona hillitsee selvästi myös tarve säilyttää koti tilana, jossa rasismia ei tarvitsisi ajatella. Ikävien asioiden hallittaisiin jäävän kodin seinien ja perhe-elämän ulkopuolelle. Paljon rasismia kohtaamaan joutunut lapsi toivoisi, että hän edes kotona voisi hengähtää kokemuksistaan. Erään haastateltavan (n 26 v) sanoin ”Usein on helpompi olla kotona puhumatta, jos se on ainoa paikka olla vapaa”. Yhdysvaltalainen kirjailija Toni Morrison (1998, 3) määrittelee kodin paikaksi, jossa ”rodulla” ei ole väliä (”a-world-in-which-race-does-not-matter”), jossa rasismi ei ole jatkuvasti läsnä ja vaikuttamassa. Joillekin koti on ainoa tällainen paikka.

Ne ei ymmärrä

Vaikka rasismi tunkeutuu myös kotiin eri tavoin, rasismia koetaan yleensä kodin seinien ulkopuolella. Nämä kokemukset ovat useimmiten tapahtumia julkisissa tiloissa, päiväkodeissa ja kouluissa, harrastuksissa tai kaupungilla. Nuorten kertomuksista muodostuu vahvasti sellainen kuva, ettei näissä ympäristöissä olla tietoisia siitä, miten rasismi heidän arjessaan vaikuttaa. Muiden ei uskota tietävän, saati ymmärtävän, erilaisten elämää ja rasismin kokemuksia. Muut eivät halua puhua rasismista, ovat vaivautuneita eivätkä aina edes usko henkilöä, joka yrittää puhua rasismin kokemuksistaan. Muut elävät todellisuudessa, jossa rasismin kysymykset eivät kosketa eivätkä ole tärkeitä.

Nuoret näkevät hyvin heikoiksi erityisesti opettajien halun ja valmiudet keskustella rasismista, saati käsitellä tapahtumia, joissa joku on joutunut rasismin uhriksi. Suomalaisten koululaisten ja koulumaailman parissa tehdyt tutkimuksetkin osoittavat, että huolimatta yhteiskunnan monikulttuuristumisesta, koulujen arjessa ei haluta nähdä, tai ei kyetä artikuloimaan, sosiaalisia, kulttuurisia ja etnisiä eroja (Suurpää 2002; Talib 1999; Tolonen 2002). Pahimmillaan tämä on johtanut siihen, että avoinkin rasismi on nähty ikään kuin luonnollisena osana koulun arkea (Keskisalo 2003). Rasismin käsittely kouluissa tapahtuu erilaisten yksittäisten kampanjoiden avulla, ei purkamalla arkipäivän kohtaamistilanteita (Suurpää 2002; ks. myös Keskisalo & Perho 2001). Peruskoulun oppikirjoissa-kin rasismi ”huolestuttavana ilmiönä positioidaan suomalaisen nyky-yhteiskunnan ulkopuolelle” (Mietola 2001, 15). Kysymykset eroista ja erilaisuudesta eivät näytkään arkipäiväisinä ja koko kouluyhteisöä koskettavina asioina, vaan ne ovat jotain ”epänormaalina”, usein rasitteita opettajille (Talib 1999; Keskisalo 2001). Kun kykenemättömyys kohdata erilaisuutta kärjistyy äärimilleen, avoimeksi rasismiksi ja vihamielisyydeksi mahanmuuttajanuoria kohtaan, vastuu valtaväestön reaktioista näyttää helposti siirtyvän uhreille (Hautaniemi 2001, 162; Keskisalo 2003).

Rasismin eri ilmenemismuodot näyttävät lasten arjessa osana samaa todellisuutta, jota tutkimuskirjallisuudessa tarkastellaan ikätoverien harjoittamana kiusaamisena (*bullying, harassment*) (esim. Besag 1989;

Juvonen & Graham 2001; Penttilä 1993) tai kouluväkivaltana (Pikas 1990). Siinä kiusaamista kuvataan tapahtumina, joissa on tunnistettu uhri, joka usein on yksin, tunnistetut kiusaajat sekä toiminta, joka voi olla häirintää, kiusaamista, nimittelyä, syrjimistä, eristämistä tai suoranaista väkivaltaa. Tämä kiusaamisen tapojen koko kirjo on löydettävissä haastatteluistani.

Erityisesti opettajille ja kasvattajille suunnatussa tutkimuskirjallisuudessa johonkin etniseen vähemmistöön tai ”rotukategoriaan” kuuluminen saatetaan kyllä todeta tekijäksi, joka lisää joidenkin lasten todennäköisyyttä joutua kiusaamisen uhriksi, mutta muutoin rasistisen kiusaamisen erityispiirteitä ei juuri tarkastella.⁹ Psykologisoivissa tavoissa jäsentää koulu-kiusaamisen kysymyksiä teot ja niiden seuraukset nähdään ensisijaisesti uhrin ja kiusaajien henkilökohtaisena ongelmana. Toinen yleinen tapa jäsentää ilmiötä on tarkastella kiusaajien ja uhrien keskinäisiä suhteita. Nämä jäsennystavat jättävät varjoon kiusaamistapahtumassa vaikuttavat kulttuuriset ja sosiaaliset tekijät, ja suuntaavat etsimään syytä ja ratkaisuja kiusaajien ja uhrien käyttäytymisestä. Rasistisen kiusaamisen laukaisijana on toisen erilaisuus, olipa se todellinen tai oletettu. Poikkeavan oppilaan identiteetti, jonka erilaisuuteen perustuva kiusaaminen on rakentanut, vaikeuttaa muiden samastumista kiusatun asemaan (Teräsahjo & Salmivalli 2001, 19). Tämä entisestään eristää uhria muista. Toki rasismin uhri voi omalla toiminnallaan provosoida erilaisia konflikteja esimerkiksi koulun pihamaalla, mutta rasismin uhria ei voi velvoittaa olemaan samanlainen tai vähemmän erilainen kuin muut. Rasismiin puuttuminen edellyttäisi puuttumista tapoihin määritellä muita, tehdä, luonnollistaa ja arvottaa eroja.

Kaikki kiusaamistapahtumat eivät tule opettajien tietoon. Toisinaan aikuiset ”vähättelevät tai mitätöivät lasten ongelmia – luultavasti lähinnä rauhoittaakseen itseään” (Lahikainen 2001, 44). Voidaan myös ajatella, että opettajien käytöksen taustalla on usein pikemminkin tietämättömyyttä kuin suoranaista haluttomuutta puuttua rasismiin. Opettaja, joka ei ole joutunut pohtimaan rasismin kysymyksiä, tulkitsee helposti tilanteet yksinomaan koulukiusaamisen näkökulmasta eikä ota huomioon rasistisen kiusaamisen erityispiirteitä.

Nuorten puheessa toistuu myös epäily siitä, etteivät opettajat halua kuulla asiasta eivätkä puuttua tapahtumiin.

N (18 v): (...) sillai et jos mä menin kertoo sille (opettajalle) niin se sano, että mee kiusaan takasin tai jotain vastaavaa. Että se oli niinku ennemmin niitten puolella, eikä se sillai jaksanu tehdä mitään asian hyväksi.

H: Mitä noin jälkeen päin ajattelet, luuletsä et se ei jaksanu tai osannu tai halunnu tai (...)

N: Mun mielestä se ei halunnu lähtee sille linjalle.

Jos nuori tunnistaa opettajiensa asenteet rasistisiksi, kuten seuraavassa otteesta, asioista puhuminen voi käydä mahdolltomaksi.

Tuli muuten mieleen tässä sellanen juttu, että meidän hissanope on sellanen piilorasisti. Se ei suoraa sano ettei pidä musta, mutta antaa kyllä ymmärtää ihan suoraan. Viime perjantaina se otti tunnilla puheeksi neekeri-nimittelyn ja kyseli ihmisiltä et ”Mitä mieltä te ootte, saaks tummaihoisia sanoo neekereiks?” Mä jo olin varma et se kysyy sitä multa, mut ei sentään. Vähän vaivautuneeksi oloni tunsin. Mut juttelin sit yhen ((mainitsee ystävänsä nimen)) kanssa mukamas niin intensiivisesti, etten kuullut koko kysymystä. Ei mua sinänsä haitannu se sen kysymys, mut sit kun kaikkien päät alko kääntyy mun suuntaan ja kaikki halus tietää mun reaktion siihen kysymykseen. (...) se sano siitä neekeri-sanan käytöstä omaksi mielipiteekseen vaan sen, että ”Afrikkalaiset käyttää itsestään itse nimitystä neekeri, niin miksi me ei voitaisi käyttää sitä myös?” No mä en sanonu mitään sillä tunnilla. Selitin yhdelle ((mainitsee ystävänsä nimen)) vaan kiltisti juttua täst mun selästä (...) Kyl ((ystävä)) sit kysy, et kuulinks mä mitä se sano. Sanoin että kuulin, mutta mua ei huvittanu kommentoida siihen mitään. Vitsi ku muija on niin tyhmä niin omapa on ongelmansa. Jos se ois suoraa tullu multa jotain kysyy ni oisin mä sit voinu sille sanoo et ”Painu suolle kaikkien juttujes kans!” mut en viittäny sanoo mitään ku se ei kysyny multa suoraan mitään. Hullu mikä hullu. (N 17 v.)

Rasistiseen kiusaamiseen puuttuminen esimerkiksi koululuokassa edellyttää ”luokan sisäisen merkitystodellisuuden laadullista muutosta” (Teräsahjo & Salmivalli 2001, 31), sitä että kiusaamisen oikeutus kiistetään kyseenalaistamalla rasistiset puhe- ja toimintatavat. Näin tuskin tapahtuu luokassa, jonka opettajakin uusintaa tällaisia ajattelu- ja puhetapoja. Nina

Forsten-Lindman on tutkinut neljänsadan Suomessa asuvan maahanmuuttajalapsen ja adoptiolapsen kokemuksia rasismista ja syrjinnästä. Hän toteaa monien lasten kohdanneen myös omien opettajiensa harjoittamaa rasismia ja syrjintää (Forsten-Lindman 2002 ja 2003).

Haastatteleman nuoret puhuvat varsin kriittiseen sävyyn niistä opettajista, jotka eivät puutu rasismiin. Sama kriittinen sävy on haastatteluissa silloin, kun nuoret puhuvat esimerkiksi poliiseista, poliitikoista tai tuomareista – siis henkilöistä, jolle asema antaa valtaa. Jotkut nuoret kysyvätkin, kuinka tavallisilta ihmisiltä voisi odottaa mitään, kun yhteiskunnan ”ylätasolla olevatkaan” eivät ymmärrä eivätkä välitä. Sen sijaan silloin, kun haastatteleman nuoret puhuvat valtaväestöön kuuluvista ystävästään ja yleensä ikätovereistaan, heidän puheestaan välittyy ensisijaisesti vaatimus ymmärtää muiden ihmisten tietämättömyyttä ja osaamattomuutta.

Itse täytyy ymmärtää

Erityisen vahvasti ymmärtämisen vaatimus itseen kohdistuvana normina näyttäytyy silloin, kun rasistisina toimijoina ovat itseä nuoremmat tai siten vanhukset. Nuoret ovat kasvatuksessaan omaksuneet sen, että pieniä lapsia tulee ymmärtää ja vanhuksia kunnioittaa. ”Pienten kakrujen” toiminta on jotain sellaista, josta puhujan, vanhempana ja viisaampana, ei (enää) kannata välittää. Ja toisaalta ”nimittelijät ovat usein keskenkasvuisia poikia, jotka eivät uskalla huudella aikuisille” (n 28 v). Jotkut korostivat sitä, miten he ovat juuri erilaisuutensa ansiosta omaksuneet sellaisen hyvän käytöksen vaatimuksen, joka edellyttää toisinaan ylimääräistä ymmärrystä muita ihmisiä kohtaan: ”... taikka alitajunnassa varmaan se et käyttäytyy kunnolla koska mä kumminkin annan hyvin, hyvin monelle ihmiselle kuvan, ja mä pystyn niitten asenteita muuttamaan” (m 28 v).

Nuoret tuovat usein esiin sen, ettei vanhemmalla sukupolvella yksinkertaisesti ole valmiuksia ymmärtää rasismin kysymyksiä. Kyky ymmärtää näitä asioita näyttäytyy nuorten todellisuudessa selvästi ikään ja sukupolveen sidottuna. Nuoren näkökulmasta jopa kolmekymppisten voidaan ajatella kuuluvan tässä asiassa menetettyyn sukupolveen.

Mun mielestä se on jotenkin outoa, että jotkut ihmiset ei ees tajua, että se (neekeri) on rasistinen sana. (...) Mun työkaverikin käytti sitä kun se näki jonkun. Niin ei se niinku pahalla tarkottanu sitä, mutta mä sanoin kyllä siitä ((nauraa)), mutta et se on jotenkin tottunu siihen, et se on joku kolmekymppinen, vähän yli kolmekymppinen, se on jotenki sillai, että ei se oo sille paha. (N 18 v.)

Nuorten haastatteluissa on silmiinpistävää se, että hyvän käytöksen ja ihmisten ymmärtämisen normi on vahvasti läsnä myös silloin, kun nuoret puhuvat muistakin rasistisista toimijoista kuin vain itseään selvästi nuoremista tai iäkkäistä ihmisistä. Haastattelemanuoret luonnehtivat heille tuntemattomia, esimerkiksi julkisilla paikoilla rasistisia kommentteja huutelevia ihmisiä *tietämättömiksi, vähän koulutetuiksi tai junteiksi idiooteiksi*, joilla on *asiat huonommin kuin minulla*. Rasisti on siis henkilö, jolta ei oikeastaan voi odottaakaan viisautta tai asiallista käyttäytymistä. Vaikka valtaosa nuorista kertoo, että heitä ovat häirinneet erityisesti juopuneet ihmiset, heistäkin puhutaan pikemminkin toteavaan kuin kriittiseen sävyyn. Reagointi rasismiin tällaisissa tilanteissa, puhuminen humalaisille tai ”niille joilla menee itsellään tosi huonosti”, näyttäytyy turhana tai mahdottomana tehtävänä. Se myös edellyttäisi osallistumista kohtaamisiin, joissa nuoret eivät halua olla osallisina. Erityisesti paljon rasismia kokeneet nuoret pitävät kohtuuttomana vaatimusta, että heidän tulisi aina rasismia kohdatessaan omaksua valistajan rooli, kuten eräs haastateltavani kirjoitti: ”En rupea käännettämään yksilötasolla viittä miljoonaa ihmistä, kun jokaiseen tapaukseen menee kaksi vuotta omaa terveyttä ja hyvinvointia.” (N 26 v.)

Mutta miksi nuoret eivät halua puhua näistä kokemuksistaan esimerkiksi läheisille ystävilleen? Leena Suurpään (2002) tutkimus helsinkiläisten nuorten rasismia ja maahanmuuttajia käsittelevästä puheesta osoittaa, että vaikka suurin osa suomalaisnuorista ei hyväksyisi avointa rasismia sinänsä, tietynlainen rasismi katsotaan ikään kuin osaksi suomalaisen keskivertotyyppiä. Rasistisuus ei ole mitenkään harvinaista suomalaisnuorten keskuudessa, ja osa nuorista tunnustautuu avoimesti rasisteiksi (Keskisalo & Perho 2001). Muiden suomalaisten nuorten suhtautuminen on pikemminkin

passiivista suvaitsevaisuutta kuin aktiivista, rasistisia käytäntöjä ja ajatusmalleja kyseenalaistavaa toimintaa. Lisäksi nuorten puheessa myös ne ihmiset, joita nuoret pitävät rasisteina, asettuvat usein uhri-kategoriaan. (Suurpää 2002) Vallitsevat puhutavat, kuten ”rasistitkin ovat uhreja”, toimivat myös rasismin uhrien tulkintaresurssina kun he jäsentävät omia kokemuksiaan:

Et nää samat isot pojat nykyään tekee jotain hanttihommia. Et siinä vaiheessa jo tiesi, tai tiesi, mut tietää minkälaisia ne on nykyään. Ei voi sanoo et mä oon ilonen, mut siis kun mä olin pieni ne oli yleensä mua vanhempia (...) mut siis nää kaverit, jotka teki tämmöstä ja joskus jopa kiusaskin, niin nykyään ne on, et ne ei opiskele ja ne on just jotain vartijoita tai jotain rakennusmiehiä tai vastaavia. En mä tiedä miten tää nyt liittyy tähän, mut siis niin se nyt on fakta vaan. Mä luulen vaan, et se on niin et ihminen joka ei tiedä, niin sitten, jotenkin niin. (M 21 v.)

Tässä haastatteluotteessa tapa luonnehtia entisiä kiusaajia asettaa kiusaajat ”elämässään epäonnistuneiden” kategoriaan. Vaikka he ovat entisiä kiusaajia, heistä on puhuttava ymmärtävään sävyyn eikä heidän kohtalostaan saa iloita, sillä asioita selittää kiusaajien tietämättömyys.

Kun rasistit näyttäytyvät toimijoina, joiden ei voida olettaa olevan vastuussa toiminnastaan, kuinka heidän toimintaansa voi arvostella? Kannattaako siitä silloin edes puhua? Vallitsevissa puhutavoissa sellaiseksi rasismiksi, johon voidaan reagoida ja johon tulee reagoida, määrittäytyä ainoastaan ihmisten tietoinen ja tarkoituksellinen toiminta, jonka seuraustenkin olisi oltava helposti osoitettavissa. Kuitenkin rasismi, jota monet ihmiset päivittäin kohtaavat, voi olla myös tahatonta, ei aina muiden tietoista tai tarkoituksellista toimintaa. Jos rasismin kokemuksina voi puhua vain väkivallasta, todistettavissa olevasta syrjinnästä tai yleensä muiden tietoisesta ja tarkoituksellisesta toiminnasta, jäljelle jää paljon sellaista rasismia, josta ei voi puhua. Tuolloin ihmiset suljetaan todellisuuteen, jossa vaikeita kokemuksia ei voi jakaa vaan ne on käsiteltävä yksin.

Erilaisten yhteisöt

Rasismi, joka muutoinkin eriarvoistaa ja marginalisoi, eristää lapset ja nuoret ympäristöstään myös sen vuoksi, etteivät he voi jakaa rasismien kokemuksiaan. Nuoret, jotka muutoin identifioivat itsensä suomalaisiksi, joutuvat puhumaan suomalaisuuden ylä- tai ulkopuolelta puhuessaan rasismista ja luonnehtiessaan muiden suomalaisten asenteita. Suomalaisuuden ulkopuolelle asettautuminen on tässä ennen kaikkea paikan toteamista ja ottamista, positioitumista rodullistetuissa suhteissa ja hierarkioissa. Puhuessaan itsestään yksilö ottaa huomioon myös sen, miten muut asemoivat, näkevät ja osoittavat hänen paikkansa sosiaalisissa suhteissa. Suomalaisuuden näyttäytyessä sellaisena ehdottomana, muut poissulkevana valkoisuutena, jota määrittää myös värisokeus eroille ja niiden seurauksille, oman ”ei-valkoisuuden” tiedostamisella ja toteamisella on myös identiteettipoliittiset (ks. Juhilan artikkeli) ulottuvuutensa.¹⁰ Poika (16 v), joka muutoin puhuu itsestään valkoisena ja suomalaisena, toteaa rasismista keskusteltaessa:

Kyllä pitää myös ajatella, että niin valkoset ihmiset tai suomalaiset, niin ((naurahtaa)) että te ootte todella pieni yhteisö tässä maailmassa loppujen lopuks. Et paljon enemmän meitä ((naurahtaa, mainitsee isänsä alkupeppäisen kansalaisuuden)) ja mustia ja kaikkee on ku valkosia. Valkoset on loppujen lopuks maailman vähemmistö. Et pitää ajatella myös siitä perspektiivistä.

Ympäristö, joka ei kuule eikä ymmärrä ja jota ei kiinnosta, muodostaa muurin, jonka yli täytyisi huutaa saadakseen äänensä kuuluviin. Mutta joskus tuon saman muurin sisällä on muitakin, ihmisiä, jotka kuulevat ja ymmärtävät. Lasten ja nuorten haastatteluista löytyy myös kertomuksia rasismien kokemusten jakamisesta. Toisinaan kokemuksista saatetaan kertoa vanhemmille, joskus sisaruksille. Läheisyys pakottaa jakamaan, vaikka vanhempien kykyyn ymmärtää, saati toimia oikein tilanteissa, ei aina luotetakaan. Tarkastellessani kertomuksia, joissa osallistujat olivat puhuneet erilaisuuden ja rasismien kokemuksistaan muiden kuin läheisten perheenjäsentensä kanssa, kertomuksista kirjautui mielenkiintoinen kirjo erilaisen yhteisöjä.

N (14 v): Nyt mä oon tutustunu pariin, jotka tulee Somaliasta. Toinen on vuoden vanhempi mua, niin silloin ollu paljon enemmän, haukuttu ja kaikkee. Joutuu aina tappeluihin ja ((naurahtaa)), se aina reagoi siihen eri lailla. Et sitäkin, et ollaan aika usein keskusteltu siitä. Mut kyllä sitä haukutaan enemmän kun mua.

H: No luuletko sä, että sä ymmärrät sitä kaveria paremmin ku muut suomalaiset?

N: ((mieltii hetken)) En mä tiedä, voi olla tietysti. En mä tiä. On helpompi jutella semmosista asioista sen kanssa.

Sit joskus kun Nibait¹¹ perustetiin, niin oli ekaa kertaa sellanen porukka, että pysty puhuu. Ekan kerran kun tavattiin niin puhuttiin siitä millä nimillä meitä oli haukuttu: japsi, vinosilmä, kiinalainen. Kaikilla samanlaisii kokemuksii. (...) ja se et sä oot tavallaan aina yksin, et sä et oo siinä laumassa, et sä oot aina jollain tavalla yksin. Et se on se Nibai-juttu, et se on se lauma. Et kun sä oot aina pienenä ollu yksin, niin se on meille se lauma ja se vaan on kauheen kiva. (...) On se varmaan vitsin paljon vaikeempaa aina kokee kaikki yksin. Että siellä sä huomaat että sussa ei oo mitään vikaa, että muitakin on olemassa. (N 26 v.)

Kokemuksia erilaisuudesta, rodullistamisesta ja rasismista on mahdollista jakaa niiden kanssa, joilla on vastaavia kokemuksia ja jotka itsekään eivät mahdu verenperimää korostavana etnisyytenä rakentuvan ”banaalin” (Billig 1995) suomalaisuuden, valkoisen kansallisuuden (Gordon 2001, 28) piiriin. Nämä muut voivat olla samanlaisia erilaisia, kuten nibait keskenään, maahanmuuttajia tai ulkomaalaisia. Kertomukset siitä, miten suomalaiset romanit olivat erilaisin tavoin viestineet tai olettaneet jonkinlaista yhteenkuuluvuutta haastattelemani nuoria kohtaan, olivat myös yleisiä.¹²

M (12 v): (...) Aika paljon tuolla missä on nuorisoo, niin aika monikin sanoo et jos joku kiusaa sua niin tuu sanoon mulle.

H: Siis toiset kaverit sanoo?

M: Niin, ihan isot sellaset viistoistavuotiaat. Esimerkiks toi, täällä asuu yks sellanen mustalainen, ((sanoo nimen)), sitä on kiusattu ja niinku

vähän aikaa, tai se kerto mulle, tuli sanoo et jos joku kiusaa sua niin tuu sanoo heti, puolustan sua.

Lasten ja nuorten mahdollisuudet saada kontakteja ja jakaa kokemuksia muiden ”erilaisten” kanssa ovat sidoksissa moniin tekijöihin, muun muassa ikään, asuinpaikkaan sekä vanhempien syntymämaahan ja sosiaalisiin verkostoihin. Nuoret perustelevat näiden kontaktien tärkeyttä paitsi mahdollisuutena jakaa kokemuksia myös sillä, ”että on olemassa sielunveljiä ja ihmisiä, jotka hyväksyvät”, ja että ”sä huomaat että sussa ei oo mitään vikaa, että muitakin on olemassa”. Tietoisuus siitä, että itekin kuuluu erilaisen yhteisöön, saa joskus nuoret myös huutamaan sen muurin yli, joka estää omista rasmin kokemuksista puhumisen. Afrikassa syntynyt lapsi voi alkaa puolustaa venäläisiä maahanmuuttajia, tai ”meikäläiseksi” hyväksyty voi kin ärsyyntyä ympäristön tavoista jakaa ihmiset meihin ja muihin.

Mä en sano et oho toi on Venäjältä tai tollee. Niinku jotkut sanoo, et kato ryssä. Niin aika paljon mä sanon niille, että kyl sitä voi sanoo venäläiseks. (M 12 v.)

Minä ärsyynnyn silloin haukuttavana olevien puolesta, mutta toinen ei yleensä tajua sitä, koska hän haluaa puheillaan osoittaa hyväksyvänsä minut ”yhdeksi meistä”. Minä taas en halua kuulua jengiin, joka ajattelee noin. (N 28 v.)

Se, että valtaväestö asemoi yksilön rodullistetuissa hierarkioissa muiden suomalaisten alapuolelle, ei automaattisesti takaa hänen liittymistään erilaisten yhteisöihin. Tutkimani nuoret elävät kokemuksistaan huolimatta samojen maahanmuuttajia tai eri kansoja ja kulttuureja koskevien puhe- ja esitystapojen ympäröimässä todellisuudessa kuin muut ikäisensä (vrt. Suurpää 2002). Ympäristön tuottamat mielikuvat ja puhutavat vaikkapa somaleista tai romaneista, samoin kuin siitä, kuka voi olla suomalainen, rakentavat heidän ymmärrystään siinä kuin muidenkin suomalaislasten ja -nuorten – ja samalla voivat rajoittaa heidän solidaarisuuttaan muita erilaisia kohtaan. Tietoisuus siitä, että tulee itse nähdä samojen kielteisten mielikuvien läpi, voi saada aikaan myös sen, että nuori haluaa tehdä selväksi eron itsensä ja ”niiden muiden erilaisten” välillä (esim. Forsten-Lindman 2000, 52). Silti

tarve jakaa kokemuksia, omien kokemusten avittama kyky empatiaan ja kokemusten jakamisen ohessa tapahtuva tutustuminen muihin ”erilaisiin” voivat tuottaa painetta solidaarisuuteen myös niitä kohtaan, jotka rodullistetuissa hierarkioissa asemoituvat vielä alemmas.

Päätelmiä

Lapsuus ja nuoruus muodostavat omat erityiset kontekstinsa, joissa rasismi ilmenee osin eri tavoin kuin aikuisten maailmassa. Lasten mahdollisuuksia vastustaa rasismia ja puhua omista rasismien kokemuksistaan rajoittavat yksilöllisten kehitys- ja muiden psykologisten tekijöiden ohella myös monet sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät. Usein selviytymisstrategiaksi tarjottu hyvä itsetunto ei ole ehtinyt rakentua silloin, kun lapsi sitä kipeimmin tarvitsisi. Eikä se edes riitä tilanteissa, joissa lapsella ei todellisuudessa ole valtaa ympäristöönsä. Näyttää siltä, että vastuu rasismista johtuvien ongelmien ratkaisemisesta säilytetään helposti lasten ja nuorten omille harteille. Samalla, vaikkakin usein hyvää tarkoittaen, heitä ohjeistetaan sellaiseen käyttäytymiseen, joka ei salli negatiivisten tunteiden näytämistä; kun toisia on pakko ymmärtää, on vaikea näyttää omaa surua, pettymystä tai oikeutettua suuttumusta. Rasismien kokemuksista puhumista vaikeuttaa lisäksi se, että vallitsevissa puhetavoissa rasismi määrittyy tietoiseksi, aina pahaan tarkoittavaksi toiminnaksi, jonka negatiiviset seuraukset olisi pystyttävä osoittamaan. Monet niistä lasten ja nuorten kokemuksista, joita edellä olen tarkastellut rasismina, eivät mahdu tällaisen määritelmän piiriin. Kun ympäristö ja vallitsevat puhetavat kiistävät rasismien läsnäolon ja kytkeytymisen arjen kohtaamisiin, omista kokemuksista on mahdotonta puhua rasismina.

Aikuiset eivät yksin hallitse rasismista käytävää keskustelua, mutta lasten ja nuorten näkökulmat jäävät tässäkin asiassa usein syrjään tai tyystin aikuisten todellisuuden ulkopuolelle. Jos rasismien uhriksi joutunut lapsi ei saa tuekseen aikuista, ja erityisesti jos lapsi kokee aikuisten harjoittamaa rasismia, hänen mahdollisuutensa puhua kokemuksistaan ovat vähäiset. Erityisen paradoksaalinen ja hämmäntävä on tilanne, jossa lapsi tietää

ongelmansa ja oman vallanpuutteen mutta ympäristö ei tunnista ongelmia tai vähättelee niitä ja edellyttää lapselta pärjäämistä omin avuin. Tällainen tilanne estää puhumisen kipeistä kokemuksista.

Rasismista puhuminen näyttäisi olevan helpointa sellaisten ihmisten kanssa, joilla itsellään on samanlaisia kokemuksia. ”Puoliksi suomalainen” tyttö ja pakolaisena tullut somalipoika, tai ulkomailta adoptoitu lapsi ja suomalainen romani näyttävät usein tunnistavan yhteisten kokemusten olemassaolon ja näin jakavan samaa, muilta paljolti piilossa olevaa todellisuutta. Pääsy tuohon ”erilaisten yhteisöön” edellyttää kuitenkin näiden ”erilaisten” keskinäisten hierarkioiden kyseenalaistamista, mikä ei lasten ja nuorten todellisuudessa aina ole helppoa. Vastustamalla ja purkamalla noita hierarkioita aikuiset voivat poistaa niitä esteitä, jotka rajoittavat nuorten pääsyä sellaisille foorumeille, joissa kokemusten jakaminen voisi olla mahdollista. Aineistoni vihjaa myös siihen, että vaikka omista kokemuksista puhuminen on lapsille vaikeaa, tunne kuulumisesta ”erilaisten yhteisöön” voi rohkaista puhumaan niiden muiden erilaisten puolesta – ja samalla omista kokemuksista.

Vaikeneminen on selvästi myös yksi tapa yrittää selviytyä rasismin kokemuksista, unohtaa ja päästä niiden yli. Mutta jos lapset eivät voi puhua kokemuksistaan, lasten hyvinvoinnille tärkeät asiat eivät tule aikuisten tietoon. Rasistinen väkivalta merkitsee monille vähintäänkin liikkumatilan rajoittumista. Rasistinen syrjintä on usein näkymätöntä ja vaikeasti todennettavaa, mutta se marginalisoi ja sulkee monilta ihmisiltä mahdollisuuksia. Haastateltujen joukossa on nuoria, jotka totesivat rasismin tärkeäksi syyksi koulunkäynnin keskeytymiseen. Myös romanilasten- ja nuorten koulunkäynnin lopettamisen yksi taustatekijä on usein koulukiusaaminen (Markkanen 2001, 148). Väkivallan ja syrjinnän ohella rasismia, tai rasismia tuottavia, voivat olla erilaiset tavat nähdä ja tuottaa eroja ja puhua niistä. Rasistisissa diskursseissa erilainen ei ole koskaan vain erilainen vaan aina myös tietynlainen, sen mukaan miten tuo ”erilainen” asemoituu rodullistettuihin suhteisiin ja hierarkioihin. Yksilöiden arjessa tämä ilmenee esimerkiksi siinä, miten heistä puhutaan tai miten heitä katsotaan. Ne ovat asioita, joita arkipäivän rasismikeskusteluissa usein vähätellään, mutta nekin voivat olla hyvin merkityksellisiä niille, jotka joutuvat noiden katseiden (ks. Rastas 2002b) tai esitys- ja puhetaipojen kohteiksi.

Rasismien kokemuksista muodostuu lapsille ja nuorille olennainen osa identiteetin rakentumista, sitä, miten yksilö näkee itsensä ja muut ihmiset ja omat mahdollisuutensa yhteiskunnan jäsenenä. Ne ovat monesti myös traumatisoivia ja niillä voi olla vakavia seurauksia yksilön terveydelle ja hyvinvoinnille (Brown ym. 2000; Dana 2002; Klonoff ym. 1999; Utsey ym. 2002; koulukiusaamisesta esim. Rigby 2001). Traumaattisista kokemuksista paraneminen edellyttää mahdollisuutta kertoa niistä (Hänninen 2000). Jotta nuori voisi rakentaa myönteisen identiteetin, kertomuksen itsestään, hänen tulisi saada ilmaista ja käsitellä myös kielteisiä kokemuksiaan. Se on tärkeä edellytys yksilön hyvinvoinnille, itsetunnon kehittymiselle ja sille, että ihminen tuntee voivansa luottaa muihin ihmisiin.

Vallitsevat tavat puhua rasismista rakentavat ihmisten ymmärrystä siitä, miten rasismi vaikuttaa omassa yhteiskunnassa. Tieto rasismista on kuitenkin aina myös rodullistettuihin suhteisiin ja hierarkioihin eri tavoin asemoituneiden, erilasten ruumiillisten subjektien paikantunutta tietoa (ks. Haraway 1991). Henkilökohtaisten rasismien kokemusten myötä yksilöille rakentuu erityinen tietäjän positio (Harding 1986 ja 1996). Siitä käsin rasismi voi näyttäytyä toisin kuin julkisessa keskustelussa tai tutkimuksessa, jossa rasismien kysymyksiä tarkastellaan esimerkiksi valtaväestön näkökulmasta. Tietomme rasismista tämän päivän Suomessa on hyvin vaillinaista, jos emme kuule niiden ääntä, joita rasismi koskettaa eniten ja joille sillä on kaikkein vakavimmat seuraukset. Voidaksemme luoda vastastrategioita rasistisille käytännöille ja diskursseille meidän on pohdittava paitsi rasismien syitä myös sitä, miten eri tavoin rasismi ilmenee ihmisten arjessa ja millaisia erilaisia seurauksia sillä on eri ihmisille ja ihmisryhmille.

Viitteet

Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua? (Anna Rastas)

1. Haastateltavista 12 on tyttöjä ja nuoria naisia (iät haastatteluhetkellä: 8, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 18, 23, 26, 26, 29) ja 10 poikia ja nuoria miehiä (iät 10, 12, 16, 17, 17, 21, 23, 25, 28, 31). Osa heistä asuu Suomen suurissa kaupungeissa, osa pienillä paikkakunnilla eri puolilla maata Pohjois-Suomea lukuun ottamatta. Valtaosa haastatteluista on tehty kasvokkain ja nauhoitettu, mutta joukossa on myös muutama sähköpostitse tehty haastattelu.
2. Rasismia koskevista kulttuurisista puhetavoista ks. esim. Van Dijk 2002; Wetherell & Potter 1992 ja siihen liittyen Wade 2002, 98–99; rasisisesta puheesta myös Myers & Williamson 2001; Asante 1998. Rasismia ja siihen läheisesti liittyviä ilmiöitä koskevista puhetavoista Suomessa ks. Lepola 2000; erityisesti nuorten puhetavoista liittyen rasismien kysymyksiin ks. Gordon 2001; Keskisalo & Perho 2001; Markkanen 2003; Suurpää 2002; Tolonen 2002.
3. Olen pyrkinyt rakentamaan lapsinäkökulmaa hyödyntämällä erilaisia aineistoja, muutamien lasten haastattelujen ohella muun muassa nuorten haastattelujen lapsuusmuistoja käsitteleviä osuuksia sekä pienten lasten vanhempien haastatteluja. Lisäksi olen tehnyt havaintoja erilaisissa lasten toimintaympäristöissä ja pitänyt puolitointa vuotta päiväkirjaa, johon kirjasin tapahtumia omien, ulkomailta adoptoitujen lasteni arjesta.
4. Nauhoitetut haastattelut on puhtaaksikirjoitettu siten, että niissä otetaan huomioon myös selvät tauot ja äänenvoimakkuuden vaihtelut. Muutaman haastattelutavan murre on häivytetty henkilön tunnistettavuuden välttämiseksi. Haastattelutavan sukupuoli ja ikä on merkitty sulkuihin haastatteluotteen jälkeen.
5. Lasten kuuntelemisen esteistä ja mahdollisuuksista ks. Lahikainen 2001; Lahikainen ym. 2003. Lasten tavoista kertoa heille vaikeista aiheista myös Eskonen 2001.
6. Toiseuden konstruomisesta ks. esim. Bhabha 1999; Hall 1992, 304–306 ja 1997 ja Said 1978.
7. Erilaisuus tässä ei ole yksilön pysyvä ominaisuus, vaan asia, joka rakentuu sellaisissa arkipäivän kohtaamisissa, joissa paitsi tunnistetaan (oletettu) ero myös rakennetaan toiseus, ks. Ahmed 2000. Näin rakentuva erilaisuus on kuitenkin vaikuttamassa paitsi yksilön ja hänen ympäristönsä välisissä suhteissa myös yksilön identiteetin rakentumisprosesseissa, siinä millaisena hän näkee itsensä, vrt. Mead 1934.

8. Tyttöjen ja poikien kohtaama rasismi on osin erilaista, mitä en kuitenkaan tarkastele tässä artikkelissa. Jo suomalaisuuden ehdot ovat erilaiset eri sukupuolille. Suomalaisuudesta sukupuolitettuna, seksualisoituna etnisyytenä ks. esim. Gordon 2001. Sukupuolten välisistä eroista liittyen koulukiusaamiseen ks. Korhonen & Kuusi 2003, 13–15. Rasismin ja seksismin yhteen kietoutuminen ilmenee aineistossani esimerkiksi nuorten kokemuksissa seksuaalisesta häirinnästä, missä myös näkyy sukupuolten välisiä eroja.
9. ”Rotu” saatetaan esittää jopa yhtenä tekijänä lueteltaessa sellaista *käyttäytymistä*, joka voi aiheuttaa uhriksi joutumisen (ks. Rigby 2001, 328).
10. Anne-Mari Keskisalo (2003) puhuu ”ulkomaalaisuuden politisoitumisesta” kuvaessaan, miten muista nuorista eristävä rasismi synnyttää ryhmiä ja identiteettejä, jotka rakentuvat yhteiselle ulkomaalaisuuden (ks. myös Tolonen 2002, 262) ja ulkopuolisuuden kokemukselle, mutta tarjoavat samalla mahdollisuuden positiiviseen itsemäärittelyyn ja erilaisista jäsenyyksistä neuvotteluun.
11. Nibai on Suomessa toimiva järjestö, jonka on perustanut joukko nuoria, joiden toinen vanhempi on suomalainen, toinen japanilainen. Nimeämällä järjestön Nibaiksi (suom. ”tupla”) nuoret ovat halunneet korostaa sitä, ettei yksi kulttuuri + yksi kulttuuri ole yhtä kuin ”puoliksi suomalainen” tai ”puoliksi japanilainen”.
12. Myös maahanmuuttajanuoret voivat mieltää suomalaiset romanit ”ulkomaalaisten yhteisön” jäseniksi, ks. Keskisalo 2003. Suomalaisen romaninuorten kouluympäristössä kokemasta rasismista ks. esim. Markkanen 2001, 148–151; nuorten asenteista romaneja kohtaan ks. esim. Tolonen 2002, 264–265.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara (2000). *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London, New York: Routledge.
- Asante, Molefi Kete (1998). Identifying Racist Language. Linguistic Acts and Signs. Teoksessa Michale L. Hecht (toim.): *Communicating Prejudice*. Thousand Oaks: Sage, 87–98.
- Barker, Chris (2000). *Cultural Studies. Theory and Practice*. London: Sage.
- Besag, Valerie E. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes, Philadelphia: Open University Press.
- Bhabha, Homi (1999). The other question: the stereotype and colonial discourse. Teoksessa Jessica Evans & Stuart Hall (toim.): *Visual Culture: The Reader*. London: Sage, 370–378.
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Brown, T. N., D. R. Williams, J. S. Jackson, H. W. Neighbors, M. Torres, S. L. Sellers & T. B. Kendrick (2000). “Being black and feeling blue”: The mental health consequences of racial discrimination. *Race & Society* 2:2, 117–131.
- Dana, Richard H. (2002). Mental Health Services for African Americans: A Cultural/Racial Perspective. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:1, 3–18.
- Dunbar, Christopher, Jr., Dalia Rodriguez & Laurence Parker (2002). Race, Subjectivity, and the Interview Process. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (toim.): *Handbook of Interview Research. Context & Method*. Thousand Oaks: Sage, 279–298.
- Eskonen, Inkeri (2001). Miten lapset kertovat läheisiin suhteisiin liittyvästä väkivallasta. Lasten terapiaryhmässä käyttämien kerrontatapojen analyysi. *Janus* 9:1, 22–39.
- Forsten-Lindman, Nina (2000). *Forskning gällande utländska adoptivbarn*. Våra gemensamma barn – All Our Children rf. Publikationer nr 13. Helsingfors.
- (2002). Pakolais- ja adoptiolasten syrjintäkokemuksia. Esitelmä ”Ennakkoluulot ja rasismi lasten ja nuorten arjessa” seminaarissa 27.11.2002, Helsinki, järj. Yhteiset Lapsemme ry.
- (2003). Lapsiin kohdistuvaa rasismia vähennettävä määrätietoisesti. *Helsingin Sanomat*, Vieraskynä-kirjoitus, 7.2.2003.
- Gilroy, Paul (2000). *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gordon, Tuula (2001). Kuka voi olla suomalainen? – erot ja yhteisyys ”muihin” nuorten naisten ja miesten rakentamina. *Nuorisotutkimus* 19:1, 25–38.
- Hall, Stuart (1992). *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- (1997). The Spectacle of the 'Other'. Teoksessa Stuart Hall (toim.): *Representation*. Sage & Open University.

- (1999). *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Haraway, Donna (1991). *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. Itacha and London: Cornell University Press.
- (1996). Standpoint Epistemology (a Feminist Version): How Social Disadvantage Creates Epistemic Advantage. Teoksessa S. P. Turner (toim.): *Social Theory and Sociology. The Classics and Beyond*. Cambridge: Blackwell, 146–160.
- Hautaniemi, Petri (2001). Ihonväri ja syrjintä nuoren somalimiehen arjessa. Teoksessa Anne Puuronen & Raili Välimaa (toim.): *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus, 153–169.
- Hänninen, Vilma (2000). *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Juvonen, Jaana & Sandra Graham (toim.) (2001). *Peer Harassment in School. The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: The Guilford Press.
- Keskisalo, Anne-Mari (2001). “Puhu homo suomee!” Suomalais- ja maahanmuuttajanuoret kansainvälisessä luokassa. Teoksessa Vesa Puuronen (toim.): *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismien arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- (2003). Joensuulaisnuoret ja kulttuurinen erilaisuus koulun arjessa. Artikkelikirjoitus.
- Keskisalo, Anne-Mari & Sini Perho (2001). Taistelua tilasta Joensuussa. Rasismi paikallisten nuorten neuvotteluvälineenä. Teoksessa Minna Suutari (toim.): *Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 20, 77–102.
- Klonoff, Elisabeth A., Hope Landrine & Jodie B. Ullman (1999). Racial Discrimination and Psychiatric Symptoms Among Blacks. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 5:4, 329–339.
- Korhonen, Päivi & Meri Kuusi (2003). *Sukupuolinen häirintä peruskoulussa: Muistoja ja merkityksiä*. TANE-julkaisuja 4. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Lahikainen, Anja Riitta (2001). Lasten kuuntelemisesta ja sen esteistä. Teoksessa Irmeli Järventie & Hannele Sauli (toim.): *Eriarvoinen lapsuus*. Helsinki: WSOY, 21–46.
- Lahikainen, Anja Riitta, Tiina Kirmanen, Inger Kraav & Merle Taimalu (2003). Studying Fears in Young Children. Two interview methods. *Childhood* 10:1, 83–104.
- Lepola, Outi (2000). *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Markkanen, Airi (2001). Romanitavat ja romaninainen ruumis. Teoksessa Anne Puuronen & Raili Välimaa (toim.): *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus, 137–152.
- Markkanen, Mari (2003). *Etnisyys ja rasismi suomalaisissa nuortenlehdissä*. Rasismi ja etnisyys mediassa -projektin raportteja. Journalismin tutkimusyksikkö. Tampereen yliopisto.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mietola, Reetta (2001). Itseä ja erilaista oppimaan – Erilaisuus peruskoulun oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus* 19: 2, 3–20.
- Miles, Robert (1994). *Rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- Morrison, Toni (1998). Home. Teoksessa Wahneema Lubiano (toim.): *The House That Race Built*. New York: Vintage Books, 3–12.
- Myers, Kristen A. & Passion Williamson (2001). Race talk: the perpetuation of racism through private discourse. *Race & Society* 4, 3–26.
- Penttilä, Eeva (1993). *Koulukiusaamista koskeva selvitysmiehen raportti*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1993:32. Helsinki.
- Pikas, Anatol (1990). *Irti kouluväkivallasta*. Helsinki: Weilin & Göös.

- Rastas, Anna (2002a). Am I Still 'White'? Konferenssiselitys. *Crossroads in Cultural Studies*, 29.6–2.7. 2002. Tampere.
- (2002b). Katseilla merkityt, silmännähdyn erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus* 20:3, 3–17.
- Rigby, Ken (2001). Health Consequences of Bullying and Its Prevention in Schools. Teoksessa Jaana Juvonen & Sandra Graham (toim.): *Peer Harassment in School. The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: The Guilford Press, 310–331.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*. New York: Vintage.
- Solomos, John & Les Back (1996). *Racism and Society*. New York: St. Martins Press.
- Suurpää, Leena (2002). Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 28.
- Talib, Mirja-Tytti (1999). *Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaisista*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 207. Helsinki.
- Teräsahjo, Timo & Christina Salmivalli (2001). *Tapaustutkimus kiusaamisen vastaisesta interventtiosta Helsingin ala-asteen kouluissa*. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A 14:2001. Helsinki.
- Tolonen, Tarja (2002). Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli nuorten näkemyksissä. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.): *Suomineito-nen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 246–266.
- Utsey, Shawn O., Mark H. Chae, Christa F. Brown & Deborah Kelly (2002). Effect of Ethnic Group Membership on Ethnic Identity, Race-Related Stress, and Quality of Life. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:4, 366–377.
- van Dijk, Teun A. (2002). Denying Racism: Elite Discourse and Racism. Teoksessa Philomena Essed & Theo Goldberg (toim.): *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 307–324.
- Wade, Peter (2002). *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. London: Pluto Press.
- Wetherell, Margaret & Jonathan Potter (1992). *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.